

De opvoeding van jonge drielingen

SAMENVATTING

Uit de literatuur blijkt, dat ouders van drielingen het in het eerste jaar na de geboorte van de kinderen zwaar hebben. Over de periode daarna is echter weinig bekend. Hierop richt zich dit onderzoek. Aan het onderzoek hebben de ouders van 29 van de 35 vier-, vijf- en zesjarige drielingen, die ingeschreven staan in het Nederlandse Tweelingen Register, meegewerkt.

De beleving van de opvoedingssituatie is gemeten met de nvos; het opvoedend handelen is met een semi-gestructureerd interview in kaart gebracht. De resultaten geven aan, dat de ouders de opvoedingstaak zwaar, maar niet problematisch vinden. Uit het interview blijkt, dat zij er in het algemeen in slagen hun drieling een normale opvoeding te geven. Als knelpunten komen het geven van individuele aandacht aan de kinderen en de stimulering van de taalontwikkeling naar voren.

1 Inleiding

De opvoeding van drielingen, vooral in de eerste levensjaren van de kinderen, is voor ouders een zware belasting.

In de eerste plaats kan er sprake zijn geweest van allerlei medische problematiek rondom de zwangerschap. Aangeboren afwijkingen, ziekte of soms overlijden van één of meer kinderen kunnen voor de ouders naast verdriet ook veel extra zorg met zich

meebrengen (Malmstrom and Biale, 1990). Veel drielingen worden prematuur geboren en hebben een laag geboortegewicht. Uit een onderzoek in Nederland blijkt bijvoorbeeld dat van 112 drielingen, geboren tussen het einde van 1986 en het begin van 1991, 25% van de kinderen minder dan 1500 gram woog (Orlebeke, Boomsma en Eriksson, 1993).

Naast deze zorgen stelt de verzorging van een drieling in de babytijd de ouders voor vele praktische problemen, zoals het voeden, verschonen en wassen van de drie kinderen (Robin, Josse en Tourrette, 1988). De last wordt niet alleen veroorzaakt door het feit dat de babyzorg drievoudig is, maar ook door de omstandigheid dat de drie kinderen vaak tegelijkertijd dezelfde behoeften hebben. De verzorging van een drieling gecombineerd met het ook verder draaiend houden van het huishouden is een zware dagtaak, en daardoor hebben ouders van drielingbaby's ook vaak een tekort aan nachtrust (Chang, 1990; Malmstrom and Biale, 1990; Malmstrom, Faherty and Wagner, 1988).

Het verzorgen van en aandacht geven aan de drieling door één persoon – in de meeste gevallen zal dit de moeder zijn – lijkt praktisch onmogelijk. De verzorging van drie baby's vereist meer dan twee handen. De praktische steun die de moeders van jonge drielingen ervaren van de zijde van de vaders blijkt per gezin te verschillen. In sommige gezinnen kunnen

en willen de vaders hun werk zo indelen dat zij meer tijd kunnen vrijmaken voor het gezin, in andere gezinnen kan of wil de vader geen extra tijd aan de verzorging van de kinderen besteden (Robin, Bydlowski, Cahen and Josse, 1991). Een verklaring voor het laatste fenomeen zou kunnen zijn, dat vaders na de geboorte van een drieling vaak de enige kostwinner in het gezin zijn.

Ook is er niet altijd regelmatige ondersteuning door familieleden of vrienden. Uit een onderzoek in Frankrijk blijkt enerzijds dat sommige moeders zichzelf isoleren en anderzijds dat familie en vrienden worden afgeschrikt door de komst van de drieling (Robin, e.a. 1991). Wel blijkt uit dit onderzoek dat de mate waarin het gezin hulp krijgt van familie en vrienden toeneemt tussen het tijdstip waarop de kinderen respectievelijk vier maanden en twaalf maanden oud waren. Daarnaast bestaat in Nederland de mogelijkheid om een beroep te doen op gezinshulp. De duur van de periode waarin hiervan gebruikgemaakt kan worden, varieert per gemeente.

In het drielinggezin moet niet alleen een oplossing worden gezocht voor de verzorging van de drieling, maar door de plotselinge grotere toename van het aantal gezinsleden kan de huisvesting problemen opleveren en wordt het transport, zeker als de moeder (overdag) niet over een auto kan beschikken, lastig. Doordat allerlei praktische taken zoveel tijd vragen, is er weinig tijd over om individuele aandacht aan de kinderen te geven. Moeders kunnen zich hierover schuldig voelen (Malmstrom, e.a. 1988). Uit het onderzoek van Robin e.a. (1991) blijkt echter dat moeders in de loop van het eerste jaar meer oog krijgen voor de individuele eigenschappen van de kinderen en meer plezier hebben in de interactie met hen. Het verschil wordt met name veroorzaakt door de moeders die erin

slagen hun bezigheden goed te organiseren en/of steun krijgen van familie of vrienden. Over de wijze, waarop drielingouders omgaan met de eisen die de opvoeding van een drieling stelt en hoe zij het opvoeden van jonge drielingen ervaren is veel minder bekend.

Naarmate de kinderen ouder worden en de praktische verzorging steeds minder problemen met zich mee zal brengen, doet een volgende periode haar intrede, waarin andere, nieuwe opvoedingsvragen een rol gaan spelen. Het functioneren van ouders als opvoeders wordt door een groot aantal factoren beïnvloed. Belsky (1984) onderscheidt hierin drie groepen: persoonlijkheidskenmerken van de ouders en hun eigen ervaringen als kind, kenmerken van het kind en steun en stress veroorzaakt door de omgeving. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat ouders van drielingen specifieke persoonlijkheidskenmerken of jeugdervaringen hebben.

Over de tweede groep variabelen, de kenmerken van kinderen die deel uitmaken van een drieling, is weinig rechtstreeks bekend. Wel kunnen, op grond van onderzoek dat voornamelijk met tweelingen is gedaan, met de nodige voorzichtigheid, uitspraken gedaan worden over drielingen. Uit onderzoek in de USA naar het voorkomen van probleemgedrag bij tweelingen van 6-16 jaar met behulp van de Child Behavior Check List (CBCL) is gebleken dat tweelingmeisjes en -jongens in de kinderjaren en adolescentie niet veel, maar wel meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan kinderen uit een controlegroep van niet-meerlingen. De groep tweelingen tussen 12 en 16 jaar vertoont daarnaast ook meer internaliserend probleemgedrag (Gau, Silberg, Erickson and Hewitt, 1992). Uit een onderzoek in Nederland naar psychopathologie bij jonge tweelingen (2- en 3-jarigen) blijkt het tegenovergestelde. De tweelingkinderen vertonen, hoewel

de verschillen ook hier niet groot zijn, minder probleemgedrag dan eenlingen (Boomsma en Verhulst, 1995). Mogelijk verklaart het leeftijdsverschil tussen de kinderen in deze beide onderzoeken de tegenstrijdige resultaten. Deze resultaten geven geen aanleiding om te veronderstellen dat drielingkinderen op de kleuterleeftijd en in de eerste jaren daarna veel meer gedrags- en emotionele problemen zullen hebben dan eenlingen van dezelfde leeftijd. Het gemiddeld veel lagere geboortegewicht van drielingkinderen is echter een indicatie voor meer problemen.

De sterke onderlinge betrokkenheid van drielingkinderen kan de ouders voor problemen stellen. Bryan (1992) vermeldt, dat meerlingen elkaar vaak aansteken in ongehoorzaam gedrag en een gesloten front kunnen vormen tegenover de ouders. Anderzijds wordt in de literatuur ook gewezen op wedijver om aandacht van de ouders (Bryan, 1992; Clay, 1989; Duyvelaar en Geluk, 1993). De jaloezie kan nog versterkt worden als de ouders kinderen verschillend behandelen (Bryan, 1992). Rivaliteit om de aandacht van de ouders is zeker niet beperkt tot kinderen die als meerling opgroeien, maar het is aannemelijk dat ouders van een drieling weinig gelegenheid hebben om aan de drie kinderen apart aandacht te geven en dat er tussen de drielingkinderen om dit schaarse goed gestreden wordt.

In de voorlichting aan ouders van meerlingen wordt gewezen op het belang van het ontwikkelen van een eigen identiteit van elk van de kinderen (Bryan, 1992; Duyvelaar en Geluk, 1993; Moores, Ockwell, Price en Stokes, 1990). Deze ontwikkeling, is dan de gedachtengang, komt minder vanzelfsprekend dan bij eenlingen op gang door de grote betrokkenheid op elkaar van de kinderen en de beperkte mogelijkheden voor indivi-

duele aandacht van de ouders. Er zijn ook een aantal concrete zaken die zouden kunnen bijdragen tot de eigen identiteit, zoals het dragen van verschillende kleding en het niet bij elkaar in de klas zitten. Voor veel ouders lijken hier echter praktische argumenten de doorslag te geven en niet het al dan niet willen bevorderen van de eigenheid van de kinderen.

Een belangrijk punt waaraan we aandacht willen schenken is de taalontwikkeling van de kinderen. Drielingkinderen hebben vaak een achterstand in de taalontwikkeling (Siddons, 1992; Moores e.a., 1990). Als verklaring hiervoor wordt gewezen op het gezamenlijk optrekken van de drielingkinderen waardoor zij meer op elkaar en minder op andere mensen gericht zijn alsook op biologische verklaringen, bijvoorbeeld complicaties tijdens de zwangerschap en geboortetrauma's.

De derde groep factoren wordt door Belsky omschreven als steun en stress uit de omgeving. Het opvoedende gedrag van ouders van drielingen kan onder druk komen te staan door zaken als huisvestingsproblemen en te beperkte financiële middelen. De steun die ouders van drielingen van familie en vrienden krijgen neemt, zoals hierboven is aangegeven, in het eerste jaar toe. Het is de vraag of deze steun wordt voortgezet of dat, als de verzorgingsbehoefte van de kinderen afneemt, ook deze vorm van steun wordt afgebouwd. De steun die ouders kunnen krijgen bij de typische opvoedingsvragen waar de drieling hen voor stelt, is beperkter dan voor ouders van eenlingen. Er is zowel in de eigen omgeving als bij professionele opvoedingsvoorlichters en hulpverleners weinig (ervarings)kennis aanwezig over het opvoeden van drielingen.

In het onderzoek naar de opvoeding van jonge drielingen willen wij aan-

dacht geven zowel aan de beleving van de opvoedingssituatie door de ouders als aan het opvoedend handelen. Uit de literatuur over meerling-gezinnen is duidelijk naar voren gekomen dat de opvoedingssituatie voor ouders van drielingen moeilijker is en dus waarschijnlijk ook als moeilijker beleefd zal worden door ouders van drielingen dan door ouders van één of meer eenlingen. In de meeste gezinnen neemt de moeder een groter deel van de opvoeding en verzorging voor haar rekening dan de vader. Op grond hiervan zou men kunnen verwachten, dat moeders de opvoeding van de drieling als een zwaardere belasting ervaren dan vaders. Het is echter niet minder waarschijnlijk dat vaders de combinatie van een baan met het opvoeden van een drieling een moeilijke opgave vinden en daardoor de opvoedingssituatie niet als makkelijker ervaren dan de moeders.

Wels en Robbroeckx (1989, 1991), wijzen op het belang van attributies met betrekking tot het ontstaan van problemen in de opvoeding voor de oplossingsstrategie die ouders volgen. Het ligt voor de hand dat ouders van drielingen daarbij vaak naar een externe 'locus of control' zullen verwijzen, namelijk het gegeven dat het om een drieling gaat. Maar het is ook mogelijk dat tenminste een deel van de ouders de oorzaak van de problemen vooral bij zichzelf zoekt (een interne attributie).

Wat het opvoedend handelen betreft zullen wij ons concentreren op het handelen van de ouders met betrekking tot een aantal aspecten van het functioneren van de kinderen die, gezien de literatuur over meerlingen, problematisch kunnen zijn. Te denken valt aan problematisch gedrag van de kinderen, achterstand in de taalontwikkeling en het gevaar te weinig eigen identiteit te ontwikkelen. Het opvoedend gedrag van de ouders met betrekking tot deze aspecten kan

gerangschikt worden onder twee van de drie door De Ruyter (1973) genoemde taken van ouders: socialisatie en emancipatie. Onder socialisatie verstaat hij: 'het kind bijbrengen van gedragsregels, normen en waarden en van de manier, waarop die regels in gedrag omgezet kunnen worden.' Met de term emancipatietaak duidt De Ruyter op de rol die ouders moeten spelen in het komen tot eigen keuzes, het vinden van een eigen identiteit door het kind. Wij vinden het duidelijker om in dit verband van individualisatie te spreken. Ook de derde taak, enculturatie, of anders gezegd het invoeren in de cultuur, verdient aandacht. Het is namelijk de vraag in hoeverre ouders van jonge drielingen tijd, energie en de financiële middelen hebben om de kinderen kennis te laten maken met verschillende aspecten van de cultuur in de brede zin van dit woord.

2 Opzet van het onderzoek

Proefpersonen

Het onderzoek werd uitgevoerd onder ouders van drielingen, die staan ingeschreven in het Nederlands Tweelingen Register (NTR) van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Ieder jaar geeft 45-50% van alle meerlingouders toestemming voor een registratie in het register, dat wordt bijgehouden door medewerkers van de vakgroep Psychonomie van de Vrije Universiteit (Boomsma, Orlebeke en Van Baal, 1992). In oktober 1993 waren ruim 14000 gezinnen met meerlingen in het bestand opgenomen, het merendeel van deze gezinnen heeft een tweeling. Er werden 45 ouders van 4-, 5- en 6-jarige drielingen benaderd met de vraag of zij hun medewerking wilden verlenen aan een eerste oriënterend onderzoek, waarop door 29 gezinnen positief werd gereageerd. Om de beleving van de opvoedingssituatie voor

ouders van drielingen in kaart te brengen hebben 23 ouderparen, twee moeders en één vader een vragenlijst ingevuld. Het opvoedend handelen is in kaart gebracht door bij 29 moeders een interview af te nemen. Nadere gegevens met betrekking tot de onderzochte groep ouders staan in Tabel 1. De gemiddelde leeftijd bij de moeders is 36 jaar en bij de vaders 40 jaar. Bij de hoogst gevolgde opleidingen worden drie categorieën aangehouden. Laag (lbo en mavo), midden (mbo en havo) en hoog (hbo en academische opleiding).

Onderzoeksinstrumenten

In het onderzoek zijn twee instrumenten gebruikt. Om de beleving van de opvoedingssituatie voor drielingouders te kunnen meten is gebruikgemaakt van de Nijmeegse Vragenlijst voor de Opvoedingssituatie (NVOS), (Wels en Robbroeck, 1989). Het is een instrument dat de cognitieve emotionele taxatie door de ouders van de opvoedingssituatie meet. De vragenlijst bevat vier subschalen: A) de subjectieve gezinsbelasting B) de beoordeling van de opvoedingssituatie C) de attributies met betrekking tot de huidige opvoedingssituatie D) de hulpverwachting. Deel A bestaat uit 46 items, verdeeld over de volgende 8 categorieën: acceptatie, aankunnen, problemen hebben, situatie anders willen, kind is belas-

ting, er alleen voor staan, plezier hebben in de omgang met het kind en goede omgang. Op alle items wordt het antwoord op een vijfpuntsschaal aangegeven. In deel B geeft de ouder een beoordeling van de mate, waarin de opvoedingssituatie als problematisch wordt beleefd door uit 8 situatieschetsen er één te kiezen. De situatieschetsen zijn geordend, beginnend met 'geen problemen met de opvoeding en geen behoefte aan hulp' tot 'wanhoop over de opvoeding en een dringende behoefte aan hulp'. De score is het rangnummer van de gekozen situatie en varieert dus van 1 tot 8. Deel C bestaat uit 34 items die verdeeld zijn over de volgende 5 categorieën: inspanning zelf en partner, vaardigheid, gering aandeel partner, moeilijkheidsgraad van het kind en toeval/lot. De antwoorden worden aangegeven op een vijfpuntsschaal. Van deel D worden 32 items, verdeeld over 5 categorieën, gebruikt: tevredenheid, verandering, wil tot hulp, hulpverwachting interne oriëntatie en hulpverwachting externe oriëntatie. De antwoorden worden aangegeven op een vijfpuntsschaal. De betrouwbaarheid en de validiteit van de NVOS worden voldoende bevonden (Documentatie van tests en testresearch in Nederland, 1992). Met een tweede instrument, een semi-gestructureerd interview, is het opvoedend handelen van drielingouders in kaart gebracht. In het inter-

TABEL 1 Aantal moeders en vaders van drielingen naar leeftijd en hoogst gevolgde opleiding. Tussen haakjes percentages.

leeftijd	Nm=29	Nv=24	opleiding	Nm=29	Nv=24
25-29	2 (6,9)	1 (4,2)	laag	10 (34,5)	9 (37,5)
30-34	7 (24,1)		midden	9 (31,0)	8 (33,3)
35-39	14 (48,3)	12 (50,0)	hoog	10 (34,5)	7 (29,2)
40-44	5 (17,2)	7 (29,2)			
45-49	1 (3,4)	4 (16,7)			

m=moeder, v=vader

view worden negenentwintig vragen geformuleerd die betrekking hebben op de socialisatie, de individuatie en de enculturatie van de drielingkinderen. Voorbeeld met betrekking tot de socialisatie: 'Komt het weleens voor dat u alle kinderen samen straft, terwijl u eigenlijk weet dat niet alle kinderen de straf verdienen?' Met betrekking tot de individuatie: 'Creëert u weleens een moment waarop u met één van de drie kinderen afzonderlijk kunt praten of iets gaat ondernemen, en wat is de reden als u hier niet toe komt?' Voorbeeld van een enculturatievraag: 'Zijn de kinderen lid van een club of een vereniging en wat zijn belangrijke beweegredenen?'

Procedure en scoring

Alle vaders en moeders die aangegeven hadden te willen meewerken aan het onderzoek ontvingen de NVOS en werden gevraagd de vragenlijst onafhankelijk van elkaar in te vullen. Daarna (in december 1993 en januari 1994) werd bij alle moeders thuis het interview afgenomen. Bij dit bezoek werden de ingevulde vragenlijsten in ontvangst genomen. Op dat moment bleek dat niet alle ouders in de gelegenheid waren geweest om de vragenlijst in te vullen, of zij hadden de lijst slechts gedeeltelijk ingevuld. De belangrijkste reden was tijdgebrek. Uiteindelijk is van 23 ouderparen, twee moeders en één vader een volledig ingevulde vragenlijst ontvangen. Deze vragenlijsten zijn, conform de instructie van de NVOS, gescoord.

De resultaten zijn beoordelingen van vaders en moeders over de drieling in zijn geheel. Deze oordelen worden vergeleken met beoordelingen van vaders en moeders van eenlingen. Omdat normen ontbraken is besloten om de data te vergelijken met de gemiddelde scores van vaders en moeders van eenlingen zonder hulpvraag voor hun kind en met de scores van

vaders en moeders die contact zochten met een hulpverlenende instantie. Deze gegevens zijn verkregen uit onderzoek van Wels & Robbroeckx (1994).¹

De gemiddelde leeftijd van deze laatste groep is 8 jaar. De kinderen uit de normale groep zijn afkomstig van basisscholen. Wels & Robbroeckx presenteren geen gegevens waaruit blijkt dat de leeftijd van het kind een belangrijke factor is in de beleving van de opvoedingssituatie door ouders van kinderen in de basisschoolleeftijd. De onderzoeken van deze auteurs geven wel duidelijk aan, dat er verschillen zijn tussen ouders die hulp zoeken voor hun kind en ouders die dat niet doen. Hierop is ons besluit gebaseerd om van de bovengenoemde vergelijkingsgroepen gebruik te maken, ondanks het leeftijdsverschil.

Interview

Om praktische redenen is besloten alleen de moeders te interviewen. Alle 29 moeders hebben aan dit deel van het onderzoek meegewerkt. Zij werden nadat er telefonisch een afspraak was gemaakt thuis geïnterviewd door de tweede of derde auteur. Tijdens het interview is gebruikgemaakt van een cassetterecorder. Naderhand zijn de antwoorden van de moeders uitgeschreven en gescoord in van tevoren opgestelde antwoordcategorieën.

3 Resultaten

3.1 DE NVOS

Deel A De subjectieve gezinsbelasting

Op 5 van de 8 categorieën van deel A van de NVOS kijken de resultaten van de moeders van drielingen niet significant af van die van de moeders uit de niet-klinische controlegroep (zie Tabel

2). Dit betreft de volgende categorieën: aankunnen, situaties anders willen, er alleen voor staan, plezier hebben in de kinderen en goede omgang met de kinderen. Met uitzondering van de categorie er alleen voor staan geven de moeders van drielingen aan de opvoedingssituatie positiever te beleven wat betreft deze aspecten dan de moeders van kinderen die ambulante hulp krijgen.

Op 3 categorieën scoren de moeders van drielingen significant hoger dan de moeders uit de niet-klinische controlegroep. De moeders van drielingen accepteren de drieling in mindere mate, hebben meer problemen met de opvoeding en ervaren de drielingen meer als een belasting. Op deze categorieën is er geen significant verschil tussen de scores van de moeders van de drielingen en de moeders van kinderen die ambulante hulp krijgen.

De resultaten van de vaders verschillen slechts op 3 categorieën niet van die van vaders uit de niet-klinische controlegroep (zie Tabel 3). Het gaat hier om de categorieën de situatie anders willen, er alleen voor staan en omgang met de kinderen. Op deze categorieën verschillen de vaders van drielingen in positieve zin van de vaders van kinderen die ambulante hulp krijgen.

Op 5 categorieën geven de vaders van drielingen aan meer moeite met de opvoeding te hebben dan vaders uit de niet-klinische controlegroep. De vaders van drielingen accepteren de drielingen minder, kunnen de opvoeding minder goed aan, ervaren de opvoeding meer als een belasting, hebben meer problemen met de kinderen en minder plezier in hen. Op deze categorieën verschillen de vaders van drielingen niet significant van vaders die een kind hebben dat ambulante hulp krijgt. Hoewel vaders van drielingen meer afwijken van vaders uit de niet-klinische controlegroep dan

moeders van drielingen van moeders van gewone kinderen, blijken er op geen van de 8 categorieën van deel A significante verschillen te zijn tussen vaders en moeders van drielingen in de ervaren gezinsbelasting.

De vraag of moeders en vaders van drielingen zich zwaarder belast voelen door de opvoeding van hun kinderen dan andere ouders behoeft een genuanceerd antwoord. Voor beide ouders geldt, dat zij de opvoeding als een zwaardere taak beleven dan ouders van eenlingen. Anderzijds komt ook duidelijk naar voren, dat ouders die zwaardere taak accepteren en hun omgang met de kinderen er niet onder lijdt. Het zijn met name de vaders van drielingen die zich zwaarder belast voelen. Zij worden meer dan andere vaders dwingend geconfronteerd met de eisen die de opvoeding en verzorging van jongere kinderen stellen.

Deel B Beoordeling van de opvoedingssituatie

Op dit deel van de vragenlijst geven ouders van drielingen niet aan meer problemen te hebben of meer hulp bij de opvoeding te willen dan ouders van eenlingen. Vergeleken met de ouders van kinderen die ambulante hulp krijgen geven zij aan minder problemen te hebben en minder hulp bij de opvoeding te willen hebben (zie Tabel 4A en 4B).

Tabel 4A. NVOS Deel B – Moeders: drielinggroep, de niet-klinische groep en de ambulante groep. Scores van de drie groepen moeders: gemiddelde, standaarddeviatie, N, t-waarde van de vergelijking tussen de onderzoeksgroep en de niet-klinische groep (1-2) en tussen de onderzoeksgroep en de ambulante groep (1-3)

TABEL 2 NVos Deel A – Moeders: drielinggroep, de niet-klinische groep en de ambulante groep. Scores van de drie groepen moeders: gemiddelde, standaarddeviatie, N, t-waarde van de vergelijking tussen de onderzoeksgroep en de niet-klinische groep (1-2) en tussen de onderzoeksgroep en de ambulante groep (1-3)

	GEM	SD	N	VGL	T-WAARDE
Acceptatie					
1. drielinggroep	1.81	.77	25	1-2	-2.51*
2. niet klinische groep	1.39	.45	48	1-3	- .48
3. ambulante groep	1.91	.95	45		
Aankunnen					
1. drielinggroep	1.95	.37	25	1-2	
2. niet klinische groep	2.03	.61	48	1-3	.70
3. ambulante groep	2.38	.92	45		2.76**
Problemen hebben					
1. drielinggroep	2.52	.42	24	1-2	-3.58**
2. niet klinische groep	2.04	.71	48	1-3	.89
3. ambulante groep	2.66	.89	45		
Situatie anders willen					
1. drielinggroep	1.66	.39	24	1-2	1.06
2. niet klinische groep	1.80	.73	48	1-3	5.26**
3. ambulante groep	2.57	1.03	45		
Kind is een belasting					
1. drielinggroep	2.80	.71	24	1-2	-3.42**
2. niet klinische groep	2.18	.76	48	1-3	.15
3. ambulante groep	2.83	.89	45		
Er alleen voor staan					
1. drielinggroep	1.99	.64	25	1-2	.50
2. niet klinische groep	2.07	.66	48	1-3	1.68
3. ambulante groep	2.29	.84	45		
Plezier hebben					
1. drielinggroep	1.59	.43	25	1-2	.00
2. niet klinische groep	1.59	.54	48	1-3	2.47*
3. ambulante groep	1.99	.92	45		
Goede omgang					
1. drielinggroep	1.76	.44	23	1-2	.71
2. niet klinische groep	1.86	.73	48	1-3	2.85**
3. ambulante groep	2.30	1.11	45		

* $p < .05$; tweezijdig getoetst

** $p < .01$; tweezijdig getoetst

Deel C Attributies met betrekking tot de opvoedingssituatie

De moeders van de drielingen verschillen op 2 van de 5 attributecategorieën van de moeders van eenlingen (zie Tabel 5). Ten eerste

schrijven zij het ontstaan van de huidige opvoedingssituatie meer toe aan eigen inspanning en die van de partner dan de moeders van eenlingen (zowel klinische als niet klinische). Wat betreft de positieve aspecten van de opvoedingssituatie is dit verklaarbaar

TABEL 3 NVOS Deel A – Vaders: drielinggroep, de niet-klinische groep en de ambulante groep. Scores van de drie groepen moeders: gemiddelde, standaarddeviatie, N, t-waarde van de vergelijking tussen de onderzoeksgroep en de niet-klinische groep (1-2) en tussen de onderzoeksgroep en de ambulante groep (1-3)

	GEM	SD	N	VGL	T-WAARDE
Acceptatie					
1. drielinggroep	1.74	.68	24	1-2	-3.34**
2. niet klinische groep	1.24	.39	48	1-3	.48
3. ambulante groep	1.68	.54	45		
Aankunnen					
1. drielinggroep	1.91	.39	24	1-2	
2. niet klinische groep	1.66	.40	48	1-3	-2.54*
3. ambulante groep	1.98	.54	45		.62
Problemen hebben					
1. drielinggroep	2.34	.53	23	1-2	-3.66**
2. niet klinische groep	1.86	.49	48	1-3	1.40
3. ambulante groep	2.14	.61	45		
Situatie anders willen					
1. drielinggroep	1.59	.53	23	1-2	-1.14
2. niet klinische groep	1.44	.49	48	1-3	3.88**
3. ambulante groep	2.20	.75	45		
Kind is een belasting					
1. drielinggroep	2.78	.73	22	1-2	-4.37**
2. niet klinische groep	1.97	.67	48	1-3	1.16
3. ambulante groep	2.57	.62	45		
Er alleen voor staan					
1. drielinggroep	2.00	.56	23	1-2	1.42
2. niet klinische groep	1.80	.54	48	1-3	2.18*
3. ambulante groep	2.38	.87	45		
Plezier hebben					
1. drielinggroep	1.74	.48	24	1-2	2.18*
2. niet klinische groep	1.48	.47	48	1-3	.87
3. ambulante groep	1.85	.54	45		
Goede omgang					
1. drielinggroep	1.73	.47	23	1-2	.42
2. niet klinische groep	1.68	.48	48	1-3	3.00**
3. ambulante groep	2.15	.67	45		

* $p < .05$; tweezijdig getoetst

** $p < .01$; tweezijdig getoetst

uit de grote inspanning die de ouders van drielingen sinds de geboorte van de kinderen hebben moeten leveren. Voorzover de moeders hier vooral aan problemen in de opvoeding hebben gedacht heeft mogelijk een zich schuldig voelen – omdat zij niet genoeg aandacht aan ieder kind afzonderlijk kan geven – een rol gespeeld.

De tweede categorie, waarop de moeders van drielingen verschillen van de moeders uit de niet-klinische controlegroep is de moeilijkheidsgraad van de drieling. In dit opzicht verschillen zij niet van de moeders van kinderen die ambulante behandeld worden. Gezien het commentaar dat de ouders leverden op de vragenlijst

TABEL 4A NVOS Deel B – Moeders: drielinggroep, de niet-klinische groep en de ambulante groep. Scores van de drie groepen moeders: gemiddelde, standaarddeviatie, N, t-waarde van de vergelijking tussen de onderzoeksgroep en de niet-klinische groep (1-2) en tussen de onderzoeksgroep en de ambulante groep (1-3)

	GEM	SD	N	VGL	T-WAARDE
Deel B					
1. drielinggroep	2.48	.59	25	1-2	.59
2. niet klinische groep	2.60	1.16	48	1-3	7.03**
3. ambulante groep	4.57	1.83	45		

TABEL 4B NVOS Deel B – Vaders: drielinggroep, de niet-klinische groep en de ambulante groep. Scores van de drie groepen moeders: gemiddelde, standaarddeviatie, N, t-waarde van de vergelijking tussen de onderzoeksgroep en de niet-klinische groep (1-2) en tussen de onderzoeksgroep en de ambulante groep (1-3)

	GEM	SD	N	VGL	T-WAARDE
Deel B					
1. drielinggroep	2.30	.70	23	1-2	-1.30
2. niet klinische groep	2.06	.79	48	1-3	4.31**
3. ambulante groep	3.43	1.46	45		

** $p < .01$; tweezijdig getoetst

zijn de kinderen ieder voor zich niet extra moeilijk, maar is het voldoende aandacht geven aan alle drie de kinderen een zware opgave.

Op de drie andere attributies: vaardigheid, aandeel partner en toeval/lot verschillen moeders van drielingen niet significant van de moeders uit de beide andere groepen.

Ook de vaders van drielingen schrijven het ontstaan van de huidige opvoedingssituatie meer toe aan inspanning van zichzelf en de partner en aan de moeilijkheidsgraad van de drielingen dan de vaders uit de niet-klinische controlegroep (zie Tabel 6).

Deel D Hulpverwachting

Ouders van drielingen en gewone ouders zijn even tevreden met de opvoedingssituatie, ook komen beide groepen overeen in de wil tot verandering, de wens hulp te krijgen, noch bij

het zelf leren de situatie beter te hanteren, noch bij het krijgen van concrete hulp bij de opvoeding (zie Tabel 7).

De resultaten van de ouders van drielingen wijken op deze categorieën wel significant af van die van de ouders van kinderen die ambulante hulp krijgen. Op een categorie bij de moeders (wil tot verandering) en op een categorie bij de vaders (de interne hulpverwachting), zijn de verschillen tussen de ouders uit beide groepen niet significant.

Vergelijking van de gemiddelde scores van de vaders en moeder van drielingen laat zien dat de moeders van drielingen significant minder tevreden zijn over de huidige opvoedingssituatie dan de vaders ($t = -2.22$, $df. = 46$, $p < .05$). Gezien de behoorlijke hoge score van de moeders op deze categorie, kan

TABEL 5 NVOS Deel C – Moeders: drielinggroep, de niet-klinische groep en de ambulante groep. Scores van de drie groepen moeders: gemiddelde, standaarddeviatie, N, t-waarde van de vergelijking tussen de onderzoeksgroep en de niet-klinische groep (1-2) en tussen de onderzoeksgroep en de ambulante groep (1-3)

	GEM	SD	N	VGL	T-WAARDE
Inspanning Zelf + Partner					
1. drielinggroep	2.43	.59	25	1-2	-3.34**
2. niet klinische groep	2.14	.56	48	1-3	-2.48*
3. ambulante groep	2.07	.72	45		
Vaardigheid					
1. drielinggroep	2.45	.55	24	1-2	45
2. niet klinische groep	2.51	.52	48	1-3	64
3. ambulante groep	2.35	.72	45		
Aandeel partner					
1. drielinggroep	1.98	.91	25	1-2	56
2. niet klinische groep	2.10	.81	48	1-3	.51
3. ambulante groep	2.09	.78	45		
Moeilijkheidsgraad					
1. drielinggroep	2.56	.46	24	1-2	-2.68**
2. niet klinische groep	2.16	.80	48	1-3	.50
3. ambulante groep	2.64	.88	45		
Toeval/Lot					
1. drielinggroep	2.24	.85	22	1-2	59
2. niet klinische groep	2.36	.62	48	1-3	29
3. ambulante groep	2.18	.71	45		

* $p < .05$; tweezijdig getoetst

** $p < .01$; tweezijdig getoetst

hieruit niet worden geconcludeerd dat de moeders ontevreden zijn. In overeenstemming met de lagere tevredenheidsscore hebben de moeders ook een sterkere wens, maar niet erg sterk, om de situatie te veranderen ($t = 2.49$, $df = 46$, $p < .05$).

Leeftijd en opleidingsniveau

Om het mogelijke effect van de variabelen leeftijd en opleiding na te gaan zijn voor vaders en moeders afzonderlijk de correlaties tussen deze variabelen en alle categorieën van de NVOS berekend. Van de 76 correlaties was er slechts één significant. De conclusie is dan ook dat de leeftijd en het opleidingsniveau van de ouders van drielingen geen invloed hebben op de

ervaren opvoedingsbelasting, de attributies met betrekking tot de opvoedingssituatie, de wens de situatie te veranderen en hulp daarbij te krijgen.

3.2 RESULTATEN MET BETREK- KING TOT HET OPVOEDINGS- INTERVIEW

Het tweede deel van het onderzoek waarin de moeders van drielingen geïnterviewd werden, is meer kwalitatief van karakter. De resultaten ervan kunnen meer inzicht geven in de specifieke eisen die het opvoeden van een drieling stelt. Bij de bespreking van de resultaten wordt de indeling in 3 opvoedingstaken, te weten socialisatie, enculturatie en individuatie,

TABEL 6 NVOS Deel C – Vaders: drielinggroep, de niet-klinische groep en de ambulante groep. Scores van de drie groepen moeders: gemiddelde, standaarddeviatie, N, t-waarde van de vergelijking tussen de onderzoeksgroep en de niet-klinische groep (1-2) en tussen de onderzoeksgroep en de ambulante groep (1-3)

	GEM	SD	N	VGL	T-WAARDE
Inspanning Zelf + Partner					
1. drielinggroep	2.20	.39	23	1-2	-3.10**
2. niet klinische groep	1.86	.51	48	1-3	.16
3. ambulante groep	2.18	.63	45		
Vaardigheid					
1. drielinggroep	2.24	.57	23	1-2	22
2. niet klinische groep	2.21	.42	48	1-3	58
3. ambulante groep	2.15	.68	45		
Aandeel partner					
1. drielinggroep	1.36	.34	23	1-2	74
2. niet klinische groep	1.43	.43	48	1-3	2.79**
3. ambulante groep	1.65	.51	45		
Moeilijkheidsgraad					
1. drielinggroep	2.54	.56	23	1-2	-4.80**
2. niet klinische groep	1.83	.63	48	1-3	-1.44
3. ambulante groep	2.32	.66	45		
Toeval/Lot					
1. drielinggroep	2.18	.79	20	1-2	-1.34
2. niet klinische groep	1.91	.67	48	1-3	- .15
3. ambulante groep	2.15	.62	45		

* $p < .05$; tweezijdig getoetst

** $p < .01$; tweezijdig getoetst

gevolgd. De moeders hebben in hun antwoorden in het algemeen ook de partner betrokken, zodat we dikwijls spreken over de ouders in plaats van over de moeder.

Socialisatie

Op de vraag hoe zij reageert op overtredingen van de kinderen, geven vrijwel alle 29 moeders aan, dat zij het vanzelfsprekend vinden een kind na een overtreding te corrigeren en/of te straffen. Het kost de ouders meestal veel moeite om te achterhalen wie van de drie kinderen de overtreding heeft begaan. Driekwart van de drielingen houdt of elkaar de hand boven het hoofd of geeft elkaar de schuld, terwijl ruim driekwart van de moeders zegt

het belangrijk te vinden om uit te zoeken wie van de kinderen wat gedaan heeft. De overige moeders straffen de kinderen ook wel eens samen, zonder uit te zoeken wie het gedaan heeft.

Alle moeders zeggen dat zij de kinderen proberen te corrigeren door hun uit te leggen waarom bepaald gedrag ongewenst is (inductie), en te straffen door hen kort (nooit langer dan een kwartier) uit het gezelschap te verwijderen en naar de gang of de eigen kamer te sturen. Voorts geeft driekwart van de moeders aan wel eens te slaan, hoewel sommige moeders liever van een corrigerende tik spreken.

Socialisatie bestaat niet alleen uit

TABEL 7A NVOS Deel D – Moeders: drielinggroep, de niet-klinische groep en de ambulante groep. Scores van de drie groepen moeders: gemiddelde, standaarddeviatie, N, t-waarde van de vergelijking tussen de onderzoeksgroep en de niet-klinische groep (1-2) en tussen de onderzoeksgroep en de ambulante groep (1-3)

	GEM	SD	N	VGL	T-WAARDE
Mate van tevredenheid					
1. drielinggroep	3.93	.53	26	1-2	- .34
2. niet klinische groep	3.83	.55	48	1-3	-2.14*
3. ambulante groep	3.63	.63	45		
Wil tot verandering					
1. drielinggroep	2.12	.58	26	1-2	.98
2. niet klinische groep	2.26	.60	48	1-3	1.98
3. ambulante groep	2.45	.82	45		
Wil tot hulp					
1. drielinggroep	1.96	.56	25	1-2	.84
2. niet klinische groep	2.09	.74	48	1-3	6.04**
3. ambulante groep	3.05	.95	45		
Interne hulpverwachting					
1. drielinggroep	2.64	.51	23	1-2	- .51
2. niet klinische groep	2.72	.81	48	1-3	4.68**
3. ambulante groep	3.48	.97	45		
Externe hulpverwachting					
1. drielinggroep	2.03	.54	25	1-2	.00
2. niet klinische groep	2.03	.61	48	1-3	3.02**
3. ambulante groep	2.50	.75	45		

* $p < .05$; tweezijdig getoetst

** $p < .01$; tweezijdig getoetst

corrigerend gedrag van ouders als reactie op overtredingen van een kind, maar ook uit stimulering van gewenst gedrag. In dit onderzoek is de moeders gevraagd of zij aandacht besteden aan stimulering van het taalgebruik van de kinderen. 4 van de 29 ouders geven aan het taalgebruik bewust te stimuleren. Dit is een laag aantal, zeker gezien in het licht van het relatief grote aantal (20) drielingen bij wie er sprake is van een achterstand in de taalontwikkeling bij een of meer van de kinderen. Van deze kinderen bezoekt 85% regelmatig een logopedist. De vier ouderparen die de taalontwikkeling stimuleren zijn gelijk verdeeld over de grote groep kinderen met en de kleine groep zonder taalachterstand. De meeste ouders (86%) lezen de

kinderen voor. Toch aarzelen we om hier van taalstimulering zonder meer te spreken, omdat gegevens ontbreken over de aard van het voorlezen.

Enculturatie

Alle ouders van drielingen maken uitstapjes met hun kinderen. Zij maken veel gebruik van faciliteiten in de directe woonomgeving. Zo gaat een gezin dat niet ver van zee woont elke week met de kinderen naar het strand, ongeacht het seizoen. Een ander gezin, dat op fietsafstand van 'De Efteling' woont, heeft een jaarabonnement op dit pretpark, waardoor de bezoeken voor hen betaalbaar blijven. Ook wanneer het niet mogelijk is de kosten te drukken bezoeken de meeste gezinnen een of meer pret-

TABEL 7B NVOS Deel D – Vaders: drielinggroep, de niet-klinische groep en de ambulante groep. Scores van de drie groepen moeders: gemiddelde, standaarddeviatie, N, t-waarde van de vergelijking tussen de onderzoeksgroep en de niet-klinische groep (1-2) en tussen de onderzoeksgroep en de ambulante groep (1-3)

	GEM	SD	N	VGL	T-WAARDE
Mate van tevredenheid					
1. drielinggroep	4.24	.40	22	1-2	- .60
2. niet klinische groep	4.18	.36	48	1-3	-2.30*
3. ambulante groep	3.97	.54	45		
Wil tot verandering					
1. drielinggroep	1.76	.38	22	1-2	1.93
2. niet klinische groep	1.96	.45	48	1-3	3.98**
3. ambulante groep	2.30	.73	45		
Wil tot hulp					
1. drielinggroep	1.67	.53	22	1-2	- .07
2. niet klinische groep	1.66	.50	48	1-3	5.74**
3. ambulante groep	2.69	.92	45		
Interne hulpverwachting					
1. drielinggroep	2.69	.59	17	1-2	-1.84
2. niet klinische groep	2.38	.62	48	1-3	1.87
3. ambulante groep	3.04	.81	45		
Externe hulpverwachting					
1. drielinggroep	1.94	.47	20	1-2	-1.34
2. niet klinische groep	1.75	.66	48	1-3	-2.60*
3. ambulante groep	2.32	.68	45		

* $p < .05$; tweezijdig getoetst

** $p < .01$; tweezijdig getoetst

parken per jaar. Een aantal moeders licht dit toe door erop te wijzen dat vriend(inn)en van de kinderen ook naar pretparken gaan.

Van alle drielingkinderen gaat op het moment van het onderzoek 62% naar zwemles. De moeders vinden dit vooral op grond van veiligheidsoverwegingen en ook uit financieel oogpunt een geschikte en belangrijke sport. De meeste moeders merken op, dat de kinderen na het behalen van het B-diploma voor een andere sport mogen kiezen, binnen de financiële ruimte van de ouders. In alle gezinnen kijken de kinderen televisie. Een derde deel van de moeders kijkt soms mee met de kinderen, maar meestal besteden de moeders de tijd die de kinderen voor de televisie zitten, aan

huishoudelijke taken. Bijna tweederde deel van de ouders bepaalt naar welke programma's de kinderen kijken.

Individuatie

Om enig inzicht te krijgen in het aspect individuatie zijn in het interview een aantal vragen gesteld over heel concrete zaken (kleding, school) en over aandacht voor de individuele kinderen.

Ruim eenderde van de drielingen draagt meestal dezelfde kleding. De moeders van deze kinderen vinden het een schattig gezicht. Een enkele keer wordt ook een praktische reden genoemd: niet met ieder kind apart iets hoeven uit te zoeken. De meerderheid van de drielingen is niet gelijk gekleed. Voor de moeders van deze

kinderen geven meestal praktische redenen de doorslag. Als er tweedehands kleding gekocht wordt of er gebruik wordt gemaakt van een doorgeefstelsel in de familie- en/of vriendenkring, dan zijn er meestal niet drie gelijke kledingstukken bij. Slechts één moeder geeft aan de smaak van de kinderen te willen respecteren. Van alle drielingen gaat 93% naar dezelfde school. Bij de twee drielingen die niet naar dezelfde school gaan, is hiervoor niet gekozen om de individualiteit te bevorderen, maar omdat een of twee van de kinderen een school voor speciaal onderwijs nodig hebben. Bij kinderen die naar dezelfde school gaan, zijn de praktische motieven doorslaggevend (het halen en brengen, lestijden, schoolavonden en vakanties). Van alle drielingkinderen zit 72% als drieling bij elkaar in de klas, meestal omdat er geen parallelklassen zijn. Zijn die er wel, dan zijn het er niet meer dan twee en komen de ouders niet uit de vraag, welk kind alleen zou moeten zitten. Een klein aantal moeders geeft aan dat zij de kinderen bij voorkeur in één klas wil hebben, omdat de kinderen op deze leeftijd elkaar nog zo nodig hebben.

De aandacht van de ouders is voor veel drielingkinderen een belangrijk punt. Tweederde van de moeders geeft aan dat de kinderen jaloers zijn op elkaar en in driekwart van de gevallen gaat het daarbij om aandacht van de ouders. Alle moeders onderkennen dat het belangrijk is apart aandacht aan de kinderen te geven. Velen zijn van mening dat de ouders hierin onvoldoende slagen, sommigen hebben een voor het gezin goede werkbare oplossing gevonden. Er worden bijvoorbeeld roosters gemaakt voor het om de beurt opblijven of voor de schikking van de gezinsleden aan de eettafel.

4 Discussie

In algemene zin laten de resultaten zien dat ouders van jonge drielingen het grootbrengen van hun kinderen een niet eenvoudige opgave vinden. Het is moeilijk de kinderen individueel die aandacht te geven die zij nodig hebben. De kinderen kunnen door frontvorming zich sterk maken tegenover de ouders en op zulke momenten moeilijk te beïnvloeden zijn. Daarnaast eist de verzorging van de kinderen en de organisatie van het dagelijkse leven van het gezin veel tijd en energie van beide ouders. De ouders geven in deel A van de NVOS echter ook aan geen problemen te ervaren met acceptatie van de kinderen, bovendien hebben veel ouders tijdens het interview opgemerkt, dat zij de vragenlijst te negatief geformuleerd vonden en zij graag de gelegenheid gehad zouden hebben op de positieve kanten van het hebben van een drieling in te gaan.

De resultaten van het interview laten zien dat de ouders er goed in slagen hun kinderen een normale opvoeding te geven. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de ouders aangeven geen hulp nodig te hebben bij de verwerking en ook geen opvoedingsondersteuning wensen. Hierbij willen wij één kanttekening plaatsen: een groot aantal van de kinderen heeft een achterstand in de taalontwikkeling, daarom is duidelijke voorlichting hierover en advies aan de ouders hoe deze achterstand in de taalontwikkeling te voorkomen, zeker wenselijk. Dit betekent echter weer extra werk voor de ouders die toch al een zware taak hebben. Vermindering van de belasting van de ouders is overigens niet alleen daarom wenselijk.

De taak van de ouders van drielingen kan verlicht worden door maatregelen op allerlei terreinen. Hierbij kan gedacht worden aan betaalbare woonruimte, veilige speelmoogelijk-

heden voor jonge kinderen dichtbij huis en veilige routes tussen huis en school, goedkope recreatiemogelijkheden in de woonomgeving, goed op elkaar afgestemde schooltijden en vakanties en langdurig ouderschapsverlof. Deze lijst is zonder veel moeite ongetwijfeld nog veel langer te maken. Belangrijker is echter dat niet alleen het kleine aantal gezinnen met een

drieling hiermee geholpen wordt, maar dat alle ouders met jonge kinderen hiervan kunnen profiteren. Wanneer door een kind- en gezinsvriendelijk beleid de ouders van drielingen minder zwaar belast worden door allerlei praktische zaken, zijn zij ook beter in staat om hun kinderen de door ouders en kinderen zo gewenste individuele aandacht te geven.

NOOT

- 1 Met dank aan P.M.A. Wels en L.H.M. Robbroeckx voor het ter beschikking stellen van hun data

LITERATUUR

- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: a process model. *Child Development*, 55, 83-96.
- Boomsma, D.I. & Verhulst, F.C. (1995). Genetisch onderzoek naar psychopathologie bij jonge tweelingen. In: C.G.I. Hoogduin, T. Schnabel, W. Vandereijcken & F.C. Verhulst (Red.), *Jaarboek voor psychiatrie en psychotherapie 1994/1995*, Vol. 5. Houten: Bohm, Stafleu en Van Loghum.
- Boomsma, D.I., Orlebeke, J.F. & Baal, G.C.F. van (1992). The Dutch Twin Register: Growth data on weight and height. *Behavior Genetics*, 22, 247- 251.
- Bryan, E.M. (1992). *Twins and higher multiple births*. London: Edward Arnold.
- Chang, C. (1990). Raising twin baby's and problems in the family. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologiae Twin Research*, 39, 165- 171.
- Clay, M.M. (1998). *Quadruplets and higher multiple births*. London: Mac Keith Press.
- Duijvelaar, L. & Geluk, A. (1993). *Het Tweelingen Boek. Zwangerschap en bevalling, kraamtijd, verzorging en opvoeding*. Ede: Zomer & Keuning.
- Evers, A., Laak, J. ter & Vliet-Mulder, J.C. van (1992). *Documentatie van tests en testresearch in Nederland*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Gau, J.S., Silber, J.L., Erickson, M.T., Gau, J.S. & Hewitt, J.K. (1992). Childhood behavior problems: a comparison of twi, and non-twin samples. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologiae Twin Research*, 41, 53-63.
- Malmstrom, P.M. & Biale, R. (1990). An agenda for meeting the special needs of multiple birth families. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologiae Twin Research*, 39, 507-514.
- Malmstrom, P.E., Faherty, T. & Wagner, P. (1988). Essential nonmedical perinatal services, for multiple birth families. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologiae Twin Research*, 37, 193-1998.
- Moores, S., Ockwell, E., Price, F.V. & Stokes, B. Schooling (1990). In: B.J. Botting, A.J. Macfarlane & F.V. Price (Eds.), *Three, four and more. A study of triplet and higher order births*. London: HSMO.
- Orlebeke, J.F., Boomsma, D.I. & Eriksson, A.W. (1993). Epidemiological and birth weight characteristics of triplets: a study from the Dutch twin register. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and reproductive Biology*, D 87-93.
- Robbroeckx, L.M.H. & Wels, P.M.A. (1991). Gezinsbelasting en hulpverlening aan gezinnen II. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 30, 63-79.
- Robin, M., Bydlowski, M., Cahen, F. & Josse, D. (1991). Maternal reactions to the birth of triplets. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologiae Twin Research*, 40, 41-51.
- Robin, M., Josse, D. & Tourette, C. (1988). Mother – twin interaction during early childhood. *Acta Geneticae Medicae et Gemellologiae Twin Research*, 37, 151-159.
- Ruyter, P.A. (1973). *Het gezin in opvoeding-snoed*. Nijkerk: G.F. Callenbach bv.
- Siddons, G. (1992). Strategies for coping with multiples. *Twins, Triplets and More Magazine*, 3, 9-12.
- Wels, P.M.A. & Robbroeckx, L.M.H. (1989). *Handleiding bij de Nijmeegse Vragenlijst voor de OpvoedingsSituatie* (NVOs, versie 3.2). Interne publicatie. Nijmegen: Instituut voor Orthopedagogiek.
- Wels, P.M.A. & Robbroeckx, L.M.H. (1994). Gezinsbelasting van ouders van residentieel opgenomen kinderen vergeleken met die van ambulante behandelde gezinnen II. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 33, 63-75.

mw. dr. S.M.J. van Hekken,
Faculteit der Psychologie en Pedagogiek VU,
van der Boechorststraat 1,
1081 BT Amsterdam

mw. J.T. Cremers-Rijsemus,
Faculteit der Psychologie en Pedagogiek VU,
van der Boechorststraat 1,
1081 BT Amsterdam

mw. drs. B. Doornenbal-Mulder,
Paedologisch Instituut,
Postbus 303,
1115 ZG Duivendrecht

prof.dr. J.F. Orlebeke,
Faculteit der Psychologie en Pedagogiek VU,
de Boelelaan 1111,
1081 HV Amsterdam